

HANURI DIN BUCUREȘTI, SAU DESPRE BUCUREȘTII HANURILOR¹

Vladimir CREȚULESCU²,

Andreea MÂNICEANU³,

Christiana-Andreea DIACONU⁴

Cuvinte-cheie: București; hanuri; tipologie a hanurilor; istorie urbană; modernizare.

Keywords: Bucharest; inns; typology of inns; urban history; modernization.

Rezumat: Hanul – în diversele sale întruchipări balcano-orientale, de la impozantul caravanserai până la hănișorul țărănesc – reprezintă o instituție fundamentală pentru înțelegerea dinamicilor sociale și economice ale Europei de Sud-Est, inclusiv ale Principatelor dunărene și, implicit, ale târgului Bucureștilor, în veacurile premoderne (adică aproximativ din secolul al XVII-lea până în prima jumătate a veacului al XIX-lea). În rândurile ce urmează, autorii vă propun o incursiune exploratorie în universul hanurilor din vechii București. Vom începe explicând pe scurt ce erau, cum arătau și ce funcții socio-economice îndeplineau hanurile în Bucureștii secolelor trecute. Apoi vom trasa pe scurt istoricul câtorva hanuri bucureștene alese pe criterii subiective și fără pretenții de exhaustivitate. În încheiere, vorbim despre dispariția fizică a hanurilor bucureștene – și, implicit, despre dispariția instituției hanului –, în contextul modernizării accelerate a Capitalei unei Româнии (încă) foarte tinere, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Abstract: The inn – in its various Balkan-Oriental guises, from the imposing caravanserai to the little peasant inn – constitutes an institution fundamental to one's understanding of the social and economic dynamics of South-Eastern Europe, including the Danubian Principalities and, implicitly, Bucharest, during the early modern period (that is to say, approximately from the 17th to the first half of the 19th centuries). In the following paragraphs, the authors set out to make an exploratory incursion into the world of Bucharest's old inns. We begin by briefly explaining what the aforementioned inns were, what they looked like and what socio-economic functions they served, in the Bucharest of past centuries. Then we trace a brief outline of the individual histories of several Bucharest inns, chosen on subjective grounds and without any claim to exhausting the topic. In closing,

1. Porțiuni din textul prezentului articol au apărut deja, în traducere germană (vezi Crețulescu, Mihăescu, 2018, pp. 98-129).

2. Universitatea din București; e-mail: vladimir_cretulescu@yahoo.com.

3. Muzeul Municipiului București; e-mail: andreea_maniceanu@yahoo.com.

4. Universitatea din București; e-mail: diaconu.christiana@gmail.com.

we speak about the physical disappearance of Bucharest's inns – and, implicitly, about the disappearance of the inn as an institution –, in the context of the accelerated modernization undergone by the capital city of a (still) very young Romania, during the second half of the 19th century.

Despre hanurile vechilor București: considerații generale

Istoria hanurilor bucureștene începe în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, înainte de domnia lui Matei Basarab. Încă din această vreme, negustorii străini sosiți la București au privilegiul de a cunoaște, datorită acestor localuri, avantajul unei bune piețe de desfacere și achiziție pentru negoțul lor. Marile hanuri, mai ales, reprezentau pentru aceștia un loc ideal de depozitare și păstrare a mărfurilor, dar și un mijloc prielnic de desfășurare a afacerilor, încheiate în urma întâlnirii cu tot felul de comercianți turci, greci, nemți, ruși sau chiar francezi și englezi. Toți acești negustori și-au găsit loc pentru prăvăliile și depozitele lor în așezări precum hanul lui Șerban Vodă Cantacuzino, hanul Colței, hanul lui Constantin Brâncoveanu, hanul Zlătari sau Gabroveni, iar mai târziu hanul lui Manuc (Ionescu-Gion, 2008, p. 80).

O privire aruncată în prăvăliile marilor hanuri bucureștene din secolul al XVIII-lea descoperă felurite mărfuri pentru toate gusturile. Bucureștenii puteau alege postavuri, stofe, mătăsuri și pânzeturi din Ypres, Louvain sau Lyon, sticlărie, oglinzi și parfumuri din Veneția, mătăsuri, arme și bijuterii din Bagdad, Damasc sau Constantinopol, iar cei mai înstăriți își puteau cumpăra chiar și blănuri scumpe aduse din Moscova sau Veliki Novgorod. Negustorii știau că mărfurile lor trebuie să satisfacă cele mai înalte și alese pretenții, astfel că nimic nu părea să lipsească din prăvăliile mereu dornice de clienți (Potra, 1943, p. 3).

Hanurile, mai mari sau mai mici, au favorizat dezvoltarea vieții economice a Bucureștilor, fapt ce a dus la creșterea prestigiului orașului. Odată cu apariția lor, negoțul și încheierea afacerilor încep să capete avânt, oportunitate străină negustorilor din alte orașe din Balcani și Valea Dunării, în afară de Viena. La toate acestea se mai adaugă și meritul de a contribui la îmbogățirea și transformarea vieții culturale a vechilor București, prin spațiul pus la dispoziție școlilor și sălilor de teatru (Florescu, 1935, p. 145).

De asemenea, hanurile au avut și un rol politico-militar însemnat, la care cu siguranță ctitorii lor nu s-au gândit. Acestea ofereau adăpost și apărare în vremuri de război, ca adevărate cetăți de refugiu. Și, mai mult decât atât, aproape toate hanurile bucureștene au reprezentat locul ideal pentru desfășurarea activităților primilor agenți diplomatici. Nu de puține ori, negustorii care călătoreau pentru procurarea mărfurilor aveau în bagajele lor diverse rapoarte diplomatice, cu informații politice foarte variate (Potra, 1943, p. 4).

În tot timpul anului, hanurile își țineau porțile deschise, iar călătorii osteniți se opreau în căutare de adăpost și hrană pentru ei și pentru vite, spre mulțumirea hangiiilor întotdeauna bucuroși de oaspeți. De altminteri, pe vremea aceea, a fi hangiu nu era lucru

rău, mulți și-au agonisit astfel averi frumoase (Papazoglu, 2000, p. 174). Cu toate că, la început, condițiile de găzduire nu erau cele mai prielnice, atmosfera veselă îi făcea pe drumeți să uite de oboseală și neajunsuri, găsind de cele mai multe ori răgaz să-și discute în voie afacerile sau să facă tot felul de înțelegeri (Panait, 1974, p. 74).

În forma lor cea mai caracteristică, hanurile erau edificii masive, compuse din patru corpuri de clădire dispuse în formă de pătrat în jurul unei curți interioare. La parter se aflau prăvăliile unde diverși negustori își puteau vinde produsele. În curte se afla întotdeauna o fântână, eventual două. Tot aici fințau multiple clădiri anexe: grajduri și bucătării, depozite de mărfuri și magazine pentru furaje stăteau la dispoziția cailor și căruțașilor osteniți, aflați în slujba negustorilor. Pivnițe și beciuri adânci ofereau spații ample unde produsele perisabile puteau fi ținute „la rece”. La etaj se aflau camere și apartamente de închiriat, destinate în principiu negustorilor care fie locuiau în han (având prăvălii la parter), fie se aflau în trecere. Un dublu pridvor suprapus, legat cu stâlpi și arcade din lemn, dădea ocol curții interioare, etajul comunicând cu parterul și curtea prin intermediul unor scări late, din lemn. Spre exterior, zidurile extrem de groase penetrate de ferestre mici dădeau hanului aspectul unei fortărețe. Această impresie era doar pe jumătate înșelătoare, căci pe timpul nopții porți masive, ferecate cu drugi groși de fier, blocau singura intrare în curtea hanului, garantând astfel siguranța mărfurilor și a călătorilor în fața oricărui posibil agresor (Zamani, 2007, pp. 43, 47-51; Badea, 2007, p. 220).

Trebuie precizat că descrierea de mai sus corespunde numai *hanurilor în formă de patruleter*, cele mai apropiate de tipul caravanseraului otoman. După criteriul planimetriei, mai existau în București alte două tipuri de han. Anume:

- *hanurile de tip „pasaj”*, cu o curte interioară îngustă și lungă, prăvăliile și camerele de locuit fiind așezate de-o parte și de alta a acestei curți; curtea avea câte o poartă în fiecare capăt. Prin intermediul acestor porți, hanul se deschidea simultan către două străzi distincte (Zamani, 2007, p. 60). Hanurile bucureștene Gabroveni și Hanul cu Tei – ambele, cu deschidere (și) spre Strada Lipscani – intră în această categorie;

- *hanurile în forma literei „E”*, care au la parter prăvălii boltite cu deschidere spre stradă (și nu spre o curte interioară, ca în cazul celorlalte două tipuri de han), iar la etaj, camerele de locuit sunt dispuse în lungul unei galerii închise cu ferestre, care dă spre curtea din spatele hanului. Acestui tip arhitectonic îi aparține Hanul Solacolu, aflat pe Calea Moșilor (Zamani, 2007, pp. 67-68).

Există însă mai multe moduri de a clasifica hanurile bucureștene. Dacă ne gândim la cine le-a ridicat, atunci ele se împart în:

- *hanuri domnești*, adică ridicate de domnitori ai Țării Românești – singurii care aveau, inițial, suficiente resurse pentru a construi edificii atât de impunătoare. În această categorie ar intra hanuri precum Șerban Vodă, Constantin Vodă sau Sfântul Gheorghe Nou; știm că acest din urmă han a fost reconstruit de către domnitorul Constantin Brâncoveanu la finele veacului al XVII-lea, în schimb despre data întemeierii avem informații contradictorii (Potra, 1985, pp. 47-49);

- *hanuri mănăstirești*, construite de staroști și egumeni în preajma mănăstirilor, de regulă cu scopul ca respectiva mănăstire să poată profita economic de vadul comercial și fluxul de călători din centrul Bucureștilor. În această categorie intră, de exemplu, Hanul Grecilor, Hanul Stavropoleos, Hanul Colțea și Hanul Zlătari;

- *hanuri boierești*, înființate de boieri mai mici sau mai mari cu gândul de a-și spori veniturile – a se vedea Hanul Bălăceanu, Hanul Dudeasca-Suțu sau Hanul Filipescu;

- *hanuri negustorești*, fondate și întreținute de mari negustori, cum este cazul celebrului Han al lui Manuc. Astfel de hanuri sunt destul de rare în București, întrucât marea negustorie nu pare să fi fost prea atrasă de afacerea cu hanuri (Potra, 1985, p. 25).

Dacă luăm, în schimb, drept criteriu de clasificare poziția (centrală ori periferică) a hanurilor în contextul urbei, atunci distingem:

- *hanurile din centrul orașului*, edificii relativ mari, având la parter prăvălii, grajduri și depozite pentru mărfurile negustorilor și la etaj camere de închiriat, pentru găzduire. Astfel de hanuri se ridica în preajma Curții Domnești, fiind destinate cu precădere marilor negustori și călătorilor cu dare de mână;

- *hanurile de la periferie*, cunoscute ca *hanuri țărănești*, sau *hănișoare* și ținute, în general, de cârciumari care adăugau câteva odăi de închiriat umilei lor taverne. Aceste localuri simple erau menite să-i găzduiască pe cultivatorii din împrejurimi, veniți în Capitală pentru a-și vinde propria producție agricolă, sau pe negustorii *cu de-amănuntul* (adică *en détail*) sosiți din diverse părți ale țării, practicantți ai unui modest comerț intern (Zamani, 2007, pp. 40-47).

Dacă privim însă dincolo de marea lor diversitate tipologică, constatăm că toate hanurile bucureștene îndeplinesc, în fond, funcții similare: în esență, ele servesc drept puncte de sprijin pentru rețelele comerciale. În consecință, se observă o extraordinară proliferare a hanurilor, pe măsura înfloririi comerțului local, regional și continental, în și prin București. Astfel, dacă potrivit numărătorii lui Ionnescu-Gion, la finele secolului al XVIII-lea erau în Capitală 47 de hanuri (Ionnescu-Gion, 1899, p. 453), nu mai târziu de 1819 un inventar făcut hanurilor din oraș avansează cifra de 77, în vreme ce un altul, realizat în 1838, numără în București nu mai puțin de 145 de hanuri! (Badea, 2007, p. 230).

Despre câteva hanuri bucureștene: o selecție subiectivă

Sursele istorice mărturisesc că cel mai mare han al Bucureștilor de odinioară a fost hanul întemeiat de Șerban Vodă Cantacuzino, han domnesc, a cărui construcție a fost începută în 1683 și terminată, în mare, pe la 1685, când deja primește primii negustori și chiriași. Bucurându-se de o plasare centrală, aproape de kilometrul 0, locul cel mai potrivit pentru negoț, hanul a avut o istorie încărcată (Potra, 1943, p. 5).

Șerban Cantacuzino începe construcția monumentalului edificiu pe când era încă postelnic în divanul domnitorului Grigore Ghica, așadar înainte să devină el însuși domnitor al Țării Românești. Deși Cantacuzino nu văzuse vestitele hanuri venețiene, pentru a se putea inspira din măreția lor, îi erau familiare cele din Constantinopol, care

păstrau mult din stilul celor din Veneția. În cetatea Țarigradului, Șerban Vodă a văzut cu siguranță destule modele care să-l inspire pentru cetatea de negoț pe care și-o dorea la București (Ionescu-Gion, 2008, pp. 479-481).

Între 1866 și 1880, Șerban Cantacuzino cumpără, de la diverși proprietari, un număr de terenuri și de prăvălii în preajma Curții Domnești. Pe terenul achiziționat se începe, în vara anului 1683, construcția hanului. Edificiul este inaugurat în 1685, deși construcția nu era încă pe deplin încheiată nici în 1686, din pricina lipsei banilor – cheltuielile domnitorului în această perioadă au fost sporite și de întemeierea Mănăstirii Cotroceni (de altfel, Șerban vodă donează hanul acestui așezământ monastic, ctitorit tot de el), dar și de participarea alături de turci, în 1683, la asediul Vienei (Potra, 1943, p. 53).

La moartea prematură a domnitorului, în 1688, hanul, încă neterminat, trece în grija egumenilor Mănăstirii Cotroceni. Lucrările de construcție sunt însă abandonate, ele fiind reluate și încheiate abia în 1803, de către egumenul Visarion Lambriatis.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, curtea interioară a faimosului han mai adăpostea încă o biserică de mici dimensiuni, despre care se crede că ar fi fost construită cel mai probabil la jumătatea secolului al XVIII-lea (Potra, 1943, p. 56). Lăcașul de cult a fost ridicat din banii negustorilor care dețineau prăvălii în incinta hanului. Cutremurul ce a zguduit Bucureștii în 1838 deteriorează grav biserica, astfel încât mai mulți chiriași ai hanului, în mare parte greci, îl roagă pe egumenul Mănăstirii Cotroceni, Meletie Căscioreanu, să le ofere ajutor pentru îndreptarea pagubelor. Starețul nu le-a putut fi însă de prea mare folos, căci nu putea lua măsuri fără aprobarea Sfântului Munte, căruia îi era închinată Mănăstirea Cotroceni. Neavând altă soluție și dorindu-și într-adevăr refacerea bisericii, credincioșii înaintează rugămințile lor domnitorului Gheorghe Bibescu. Însă și această încercare va fi zadarnică, întrucât domnitorul refuză să își arate bunăvoința. Cu trecerea timpului, biserica se va năruia din ce în ce mai mult și va fi, în cele din urmă, dărâmată, cândva la mijlocul secolului XIX (Potra, 1985, pp. 34-37).

Construind hanul care i-a purtat numele, Șerban Vodă a dorit – și a reușit – să ofere bucureștenilor un edificiu ce depășea tot ceea ce se putea imagina în Țara Românească până atunci (Potra, 1943, p. 24). Deși nu este primul han ridicat în București, la momentul construcției sale hanul lui Șerban Vodă era de departe cel mai mare și mai impunător edificiu de acest fel din Capitală: o adevărată citadelă a comerțului, cu ziduri înalte și groase și o curte interioară largă și încăpătoare. Potrivit unui inventar întocmit în anul 1823, hanul avea 45 de camere, mai mult de 25 de magazine și 17 bucătării. Un alt inventar, de această dată din 1873, ne spune că hanul avea la parter 29 de prăvălii și 10 magazine, iar la etaj 20 de camere de locuit și 4 săli mari. Mai sunt semnalate și casele cu două etaje construite în incinta hanului de către egumenul Visarion Lambriatis. Aceste edificii, datând din anul 1803, găzduiau în 1873 mai multe instituții ale Statului, anume: Casa de Depuneri și Consemnațiuni, Imprimeria Statului – având sediul aici din 1869 până în 1883 (Giurescu, 1966, p. 310) – și Direcția Monitorului Oficial. Nu este pentru prima dată când Statul român închiriaza spații în acest han pentru găzduirea propriilor instituții: știm

că în 1823 aici își avea sediul Cantoria Ostășeștilor Spitaluri, iar în 1832 Sfatul Orășenesc își mută, temporar, sediul în incinta hanului (Potra, 1985, p. 38).

Este de prisos să mai precizăm că, pe parcursul celor două secole de ființare, Hanul Șerban Vodă a găzduit în încăperile sale nenumărate întreprinderi comerciale, între care amintim: spițeria armeanului Hagi Chiriac Arbut (prima din București, atestată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), biroul zarafului Solomon Halfron (atestat în 1829), magazinul de instrumente muzicale al lui Iosif Gebauer și pensionul cu patru clase deschis de Ștefan Caliva (ambele, atestate în 1843), librăria specializată pe manuale școlare a unui anume Mihail Dimitriu (atestată în 1859), sau librăria lui Belgasoglu și I.V. Socec (atestată în 1867), precum și o mulțime de băcănii (Potra, 1985, pp. 39-41). Aparținător fiind de Mănăstirea Cotroceni, în 1863 hanul trece în posesia Statului, în virtutea legii exproprierii averilor mănăstirești. După această dată, Statul închiriază la diverși negustori particulari cele 29 de prăvălii și două din cele zece magazine ale hanului, aceste chirii generând un venit anual de 25.800 lei (Potra, 1985, p. 38).

Dincolo de rolul său ca nucleu al vieții economice, sociale și instituționale bucureștene, Hanul Șerban Vodă este, de asemenea, în mai multe rânduri, martor și gazdă a unor evenimente istorice importante. În 1716, în timpul unui război austro-turc, – moment în care Nicolae Mavrocordat, numit domn doar de câteva luni, fuge din București – hanul oferă adăpost celor care nu aveau unde să se ascundă de năvălirea tătarilor care ardeau și jefuiau totul în calea lor (Potra, 1943, p. 54). În 1769, în timpul unui război ruso-turc, Grigore Ghica, luat pe nepregătite de intrarea cazacilor în București, se refugiază împreună cu fiul său tot la hanul Șerban Vodă, fapt ce îl determină pe Pîrvu Cantacuzino Măgureanu să atace hanul cu 400 de români și albanezi, reușind să-l prindă pe domn și să-l țină apoi sub pază până la intrarea în București a colonelului Karazin (Velescu, 2003, p. 496). Odată cu începerea tratatelor de pace dintre ruși și turci, la 9 decembrie 1772, hanul Șerban Vodă va deveni gazda delegațiilor celor două tabere. Aici s-au purtat primele discuții în vederea încheierii războiului, întrerupte însă după patru luni și continuate la Kuciuk-Kainargi, unde, de altfel, s-a semnat și pacea (Potra, 1943, p. 56). Tot în incinta acestui han, bucureștenii au avut ocazia de a vedea și prima mașină cu aburi din România, datorită lui Assan, „cel cu morile vestit”, care intră în posesia acestei mașini în 1853 (Paraschiv, Iliescu, 1979, p. 143).

Vechiul edificiu nu este însă scutit nici de vicisitudinile sorții. În 1704 hanul va fi distrus de flăcările unui puternic incendiu, însă va fi refăcut. La începutul domniei lui Constantin Ipsilanti, Visarion Lambriatis, stareț al Mănăstirii Cotroceni, va schimba înfățișarea hanului prin realizarea de noi construcții pe terenul din curtea acestuia. Străduințele călugărului au fost determinate de pagubele însemnate provocate de cutremurul din toamna anului 1802. Lucrările au adus însă mari datorii Mănăstirii Cotroceni, astfel, în 1816, Visarion Lambriatis va fi acuzat de „rea economie și netrebnică chivernisire” (Potra, 1943, p. 55). Peste puțină vreme, în 1804, un nou foc nimicitor va aduce hanul într-o stare gravă de degradare. Însă construcția sa trainică va permite să fie

refăcut, doar pentru a fi avariata încă o dată, la marele cutremur din 1838 (Potra, 1985, pp. 45-47; Paraschiv, Iliescu, 1979, p. 22). Următoarele incendii și-au arătat însă îngăduința față de bătrânul han. Chiar și Marele Foc din 1847 și-a potolit dezlănțuirea la porțile sale (Georgescu, 1969, p. 63).

Aceste șubreziri repetate, precum și uzura morală a bătrânului edificiu – din zi în zi mai anacronic și mai inadecvat nevoilor comerciale ale unei Capitale angajate pe drumul modernității – prevestesc sfârșitul vetustului han. După 1850 nu i se mai fac reparații, nici lucrări de întreținere. Părăgînindu-se tot mai accentuat și incomodând tot mai acut dezvoltarea centrului economic al Bucureștilor, Hanul Șerban Vodă este, în final, demolat în anul 1882. Pe locul său se construiește Palatul Băncii Naționale a României (Giurescu, 1966, p. 310).

Spre deosebire de monumentalul edificiu ridicat de Șerban Cantacuzino, Hanul Filipescu a fost un han boieresc de mici dimensiuni, poziționat la capătul Uliței Lipscanilor, la intersecția cu Podul Mogoșoaiei (actuala Calea Victoriei). Hanul a fost ridicat pe un teren dat zestre de marea boieroaică Elena Cantacuzino fiicei sale, la căsătoria cu boierul Pană Filipescu. O parte din acest teren este, ulterior, moștenită de către un anume Constantin Filipescu; după 1700, acest Filipescu construiește pe lotul moștenit un mic han, de proporții mult mai modeste decât marile hanuri domnești – ca de pildă cel al lui Șerban Vodă sau cel al lui Constantin Brâncoveanu – aflate în împrejurimi. În 1713 Rada, văduva lui Constantin Filipescu, vinde micul han unui alt proprietar. Cu toate acestea, până după 1900 stabilimentul rămâne în conștiința publică sub denumirea de „Hanul Filipescu” (Potra, 1985, p. 120).

Hanul avea la parter unsprezece prăvălii, iar la etaj șase apartamente, care trec în stăpânirea Mănăstirii Văcărești cândva, în cursul veacului al XVIII-lea. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unul dintre aceste apartamente a fost închiriat de Ministerul de Interne, pentru folosința Serviciului Sanitar. Hanul mai avea o pivniță mare, și în curte avea un grajd, un șopron și cinci camere sub care fuseseră săpate două beciuri (Potra, 1985, p. 121).

În cursul secolului al XIX-lea, Hanul Filipescu este, în mai multe rânduri, menționat în sursele istorice. În data de 14 septembrie 1802, Hasan Pașa – trimisul Înaltei Porți însărcinat cu pregătirea urcării la tron a domnitorului fanariot Constantin Ipsilanti – ordonă ca Hanul Filipescu (împreună cu un alt han bucureștean) să fie golit în termen de două ore, pentru a face loc suitei sale. În 1822, consulul prusac Kreuchely-Schwerdtberg menționează hanul în însemnările sale. În perioada 1832-1834, o parte din han fusese luată în arendă de către negustorul Dimitrie Hagi Constantin, căruia i se pune sechestru pe venit din cauza neplății la timp a unei datorii substanțiale. În 1842, surorile Smaranda și Luxandra plăteau Mănăstirii Văcărești 35 de lei pe an – chiria unui loc de prăvălie în Hanul Filipescu. Murind tatăl lor, Tincu băcanul, surorile rugau mănăstirea să repare prăvălia dărapănată a răposatului lor tată, aflată pe locul din han ce-l țineau în chirie. În schimbul acestui serviciu, ele se angajau ca, după moartea lor, să lase prăvălia

în proprietatea Mănăstirii Văcărești (Potra, 1985, p. 121). Găsim, în presa vremii, reclame ale unor comercianți ce țineau prăvălii la parterul hanului. Aceste reclame, datând din anii 1846 (*Vestitorul Românesc* 1846, citat în Potra, 1985, p. 121), 1852 (*Vestitorul Românesc* 1852, citat în Potra, 1985, pp. 121-122) și respectiv 1853 (Giurescu, 1966, p. 311), demonstrează că, spre mijlocul secolului al XIX-lea, Hanul Filipescu încă funcționa ca un nucleu al micului comerț bucureștean. În 1863, domnitorul Alexandru Ioan Cuza secularizează averile mănăstirilor din tânărul Stat român unit (Hitchins, 2013, pp. 358-363, 382-383). Ca atare, întregul Han Filipescu trece din stăpânirea Mănăstirii Văcărești în proprietatea Statului român. La începutul anului 1867, se anunță în Monitorul Oficial că la 31 ianuarie se va ține o licitație pentru închirierea unui apartament de patru camere la etajul hanului (Potra, 1985, p. 121) – dovadă că Statul român nu închide imediat bătrânul stabiliment, preferând să-l exploateze o vreme, prin închiriere.

În anul 1871 hanul este, în sfârșit, pus în vânzare, alături de toate celelalte proprietăți mănăstirești secularizate. Ulterior, bătrânul edificiu este demolat, în locul său fiind construit un imobil nou, în care își va avea redacția ziarul conservator „Timpul” (Potra, 1985, p. 121).

Tot pe Ulița Lipscanilor, chiar peste drum de Hanul Filipescu se ridică un altul, numit Zlătari – un han mănăstiresc înconjurând biserica purtătoare a aceluiași nume. Biserica mai poate fi admirată și astăzi, pe Calea Victoriei (vechiul Pod al Mogoșoaiei), între străzile Lipscani și Stavropoleos.

Conform tradiției orale și documentelor istorice, biserica este anterioară hanului care a fost zidit în jurul său. Potrivit tradiției, o biserică din lemn ar fi fost construită în locația actuală de către *zlătarii domnești* – robi domnești de etnie romă (Potra, 1939, pp. 6, 27), care se îndeletniceau cu strângerea de aur pentru domnitor (Potra, 1985, p. 106) –, sau mai plauzibil, de către breasla zlătarilor, adică a lucrătorilor în aur (Giurescu, 1966, p. 311), cândva în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. Se spune de asemenea că, în anul 1705, Mihai Cantacuzino ar fi demolat vechea biserică din lemn, înlocuind-o cu alta nouă, din cărămidă. Din păcate, nu dispunem de documente care să coroboreze aceste informații orale. Textul pisaniei bisericii ridicate în 1705 ni s-a păstrat, însă într-o formă apocrifă, inexactă, cu siguranță mult ulterioară anului 1705 (Bilciurescu, 1890, p. 148). Știm în schimb cu certitudine că biserica, devenită între timp o ruină, a fost reconstruită în anul 1850, de către egumenul Calistrat Livis și de către succesorul acestuia, Athanasie Livis. Tot acest Athanasie este cel care ridică, în jurul bisericii Zlătari, hanul omonim.

Fiind poziționat la intersecția dintre Ulița Lipscanilor și Podul Mogoșoaiei, Hanul Zlătari este destinat de la bun început să joace un rol important în negoțul bucureștean. Spre deosebire de Hanul Filipescu, Zlătari este un han de proporții mari, cu o pivniță mare și adâncă și o magazie foarte încăpătoare. În cele douăzeci și nouă de prăvălii ale hanului se concentrează două ramuri importante ale activității comerciale bucureștene: aici își aveau sediul meșterii argintari și, nu în ultimul rând, zarafii – adică bancherii/cămătarii (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, 2004).

După cea de-a doua distrugere a orașului balcanic Moscopole – mare centru cultural și economic aromânesc – în anul 1788, argintarii moscopoleni s-au împrăștiat în toată Europa Centrală și de Sud-Est. Unii dintre acești vestiți meșteri aromâni s-au stabilit la București. Știm, de pildă, că în 1789, meșterul Ștefan Gheorghe din Bitolia își avea atelierul în Hanul Zlătari, el fabricând obiecte de cult din argint pentru Mitropolia Bucureștilor. În anul 1815 un alt argintar – Gheorghe de la Zlătari – este acuzat că face bani falși, ajutat fiind de un anume „doctor” Nicolae Costrianul, bănuat a fi alchimist. Autoritățile îl sancționează pe Gheorghe Argintarul, iar complicele său – presupusul alchimist – este exilat la sud de Dunăre (Potra, 1985, p. 109).

Tot către finele secolului al XVIII-lea, în Hanul Zlătari se instalează câțiva dintre cei mai importanți zarafi (adică bancheri) bucureșteni. Inițial, aceștia facilitează relațiile comerciale cu Adrianopole și Constantinopol, apoi își extind contactele bancare până la Viena, Leipzig, Paris și chiar Londra. Ei se ocupă în principal cu specula banilor (cu cămătăria), percepând dobânzi ce urcă până la 50% (Potra, 1985, p. 109).

Pe lângă bancheri și argintari, în Hanul Zlătari își aveau sediile și feluriți negustori. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, își desfășurau activitatea aici: un horticultor francez pe nume Grese, care, la 1852, vinde „plante, cepe și semințe de tot felul”, între care „un bun soi de sparanghel din Olanda” și „un asortiment de pomi roditori”; în același an, un frizer parizian își deschide un salon „pentru tăiatul părului după cea din urmă modă de la Paris”; la 1870-1871, Păun Popescu, băcan renumit și foarte apreciat de clienți, își avea prăvălia aici; la 1880, în incinta hanului cofetarul Baltador îi îndulcea pe bucureșteni cu prăjiturile sale, iar Joseph Gerskovicz vindea furnituri și articole de croitorie din prăvălia sa, cu emblema „La ancora” (Potra, 1985, p. 110).

Având în vedere poziția strategică a hanului, și în condițiile în care Bucureștii aveau puține clădiri de anvergură apte să găzduiască instituții publice, puternicii zilei – de la domnitori fanarioți la miniștri ai Statului român modern – apelează la spațiile Hanului Zlătari: în 1787, Nicolae vodă Mavrogheni folosește hanul ca *tophanea* – adică arsenal (Giurescu, 1966, p. 311; Potra, 1985, pp. 107-108). În 1839, în apartamentele de la etaj ale hanului funcționează două ministere, anume: Ministerul Justiției și cel al Instrucțiunii Publice (Crutzescu, 1942, p. 90). În 1866 se instalează aici cazarma recent înființatei Gări Orășenești, iar în 1871, Ministerul Cultelor închiriaza în han trei spații de prăvălie și un apartament de șase camere. În același an (1871), gimnaziul „Matei Basarab” ocupa câteva camere la etajul hanului, pe care le ținea în chirie (Potra, 1985, p. 108).

Hanul Zlătari este demolat în anul 1903, iar toți cei găzduiți aici, de la cofetari la bancheri și de la frizeri la miniștri, sunt nevoiți să-și mute sediile în alte locații.

Către mijlocul Uliței Lipsanilor, mai exact vizavi de marele han domnesc Șerban Vodă, se afla Hanul Grecilor, sau Hanul „Greci”. Ca și Zlătari, Hanul Greci este un han mănăstiresc, ridicat în secolul al XVIII-lea în jurul unei biserici mult mai vechi. Biserica din curtea hanului se numea Ghiorma Banul, ea preluând numele ctitorului său – un boier din secolul al XVI-lea care, în 1564-1565, zidește acest lăcaș de cult pe cheltuiala

proprie. Însă domnitorul Alexandru al II-lea Mircea (aflat pe tronul Țării Românești între 1568 și 1574) îl ucide pe Ghiorma Banul, văzând în marele boier un dușman; astfel, biserica omonimă se vede curând lipsită de sprijinul material al ctitorului său. Devine însă prosperă datorită donațiilor pioase primite de la diverși boieri. La 18 ianuarie 1631, Leon Tomșa – un alt domnitor al Țării Românești – închină (adică donează) biserica Ghiorma banul Mănăstirii Pogonianis din Grecia. Din acest moment, tot mai mulți călugări greci vin să slujească în această biserică bucureșteană. De asemenea, mulți negustori greci sunt atrași să-și deschidă prăvălii în preajma bisericii, lăcașul de cult începând să fie cunoscut sub numele de „Biserica Grecilor”.

Nu se știe exact când fost ridicat hanul din jurul bisericii. Istoricul George Potra susține că întemeierea sa ar fi avut loc cândva după domnia lui Constantin Brâncoveanu – așadar, după anul 1714 (Potra, 1985, p. 88). Istoricul C.C. Giurescu, pe de altă parte, consideră că hanul ar putea data încă dinaintea domniei lui Brâncoveanu (Giurescu, 1966, p. 311). În orice caz, știm că, în data de 15 mai 1716, Eftimie – arhiepiscop de Pogonianis – se afla la București, prilej cu care boierul Barbu Greceanu înmânează arhiepiscopului grec un act de donație adresat bisericii Ghiorma Banul. Donația consta într-un lot de pământ aflat în imediata vecinătate a lăcașului de cult. Prin urmare, este posibil ca însuși arhiepiscopul Eftimie să fi început construcția hanului, dorind să valorifice astfel noul teren aflat la dispoziția bisericii sale bucureștene (Potra, 1985, p. 88).

Hanul Grecilor nu a fost construit în întregime dintr-o dată, după un unic plan de amplasare. Știm că, înainte de 1716, în această locație se aflau doar câteva prăvălii de înălțimi și dimensiuni diferite, ridicate separat și aleatoriu, fără vreun gând de unitate arhitectonică. Ulterior, a fost ridicat un corp al hanului, apoi un altul, edificiile sale componente fiind adăugate treptat, odată cu creșterea necesităților comerciale și de găzduire ale stabilimentului. La apogeul său – spre finele veacului al XVIII-lea – hanul avea la parter treisprezece prăvălii de închiriat, dispuse în jurul strâmtei curți interioare; la etaj se aflau camerele de locuit, între care se găseau și două apartamente spațioase, cu mai multe încăperi. Începând din anul 1858, apartamentul cel mare este luat în chirie, ca sediu, de către Clubul Comercial înființat în același an, club din care făceau parte 43 din cei mai importanți și influenți negustori ai Bucureștilor (Potra, 1985, p. 90). Către mijlocul veacului al XIX-lea, Hanul Grecilor avea încă mulți chiriași: în 1844, aici funcționa spîterea unui anume F. Roth; în 1860, în incinta hanului își avea sediul tipografia ziarului „Anunțatorul”, care tipărea și cărți; apoi, din inventarul averii mobile și imobile a hanului, realizat în 1861, reiese că aici închiriaseră spații mai mulți prăvălieri (Potra, 1985, p. 90), între care îi amintim pe Vasile Tutungiul (care, după nume, ținea o tutungerie), Nicu Băcanu sau Ioan Bacaloglu (ambii, fără îndoială, băcani).

În ciuda evidentei sale profitabilități, administratorii greci nu investesc în întreținerea și repararea hanului; prin urmare, edificiul se preschimbă, treptat-treptat, într-o ruină, astfel încât Sfatul Orășenesc al Bucureștilor decretează încă din 1852 dărâmarea integrală a bătrânului și păraginitului han. Însă ineficiența administrației

bucureștene și intervențiile egumenului Mănăstirii Grecilor – care își avea apartamentele în incinta hanului – duc la amânarea demolării până spre finele secolului. În 1881 terenul Hanului Grecilor este scos la licitație. La 9 iulie 1882, licitația este câștigată de către Societatea de Asigurări Dacia-România, hanul fiind în sfârșit demolat pentru a face loc noului și maiestuosului sediu central al sus-amintitei societăți (Potra, 1985, pp. 88-89, 92).

Devine destul de clar, din exemplele oferite până acum, că, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vechile hanuri ale Bucureștilor – inclusiv cele de pe Ulița Lipscanilor – sunt, treptat-treptat, demolate. Sfârșitul lor este precipitat și de faptul că ele înfruntă o tot mai aprigă concurență, venită din două direcții, ce corespund celor două funcții socio-economice ale hanului.

După cum am văzut, hanurile constituiau, în primul rând, un fel de centre sau nuclee comerciale, ele găzduind multiple prăvălii din care se putea cumpăra aproape orice. Însă, începând din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, funcția comercială a hanului este, treptat, preluată de către marile magazine care încep să răsară în centrul orașului. Aceste stabilimente de tip occidental, cu vitrinele lor largi, bine luminate, cu firmele lor imense care se întind adesea de-a lungul întregii fațade și cu angajați spilcuiți care știu să laude produsele puse în vânzare, constituie o tentație întru totul nouă pentru cumpărătorul bucureștean. Prăvăliile înghesuite și întunecoase ținute de negustori balcanici prin colțurile hanurilor nu pot concura cu acest nou mod de a face comerț.

Însăși apariția conceptului de reclamă este o noutate: negustorii veniți din lumea balcano-otomană considerau că simpla calitate a produsului era suficientă pentru a-l recomanda; în ochii lor o publicitate prea apăsată ar fi ridicat semne de întrebare, cumpărătorul putând vedea într-un asemenea demers o încercare de a suplini sau ascunde cine știe ce defecte ale bunului oferit (Zamani, 2009, pp. 114-115; Ene, Zănescu, 2001, p. 245). La fel de inedit este și conceptul prețului fix. Atunci când, în 1878, un francez deschide un magazin universal pe Calea Victoriei, impunând cumpărătorilor prețuri fixe, bucureștenii sunt scandalizați: cutuma orientală a târguielii era încă ferm înrădăcinată în conștiința oamenilor, refuzul comerciantului de a negocia prețurile fiind, în primă instanță, perceput ca jignitor. Cu toate acestea, noua practică a prețurilor fixe se impune repede, și chiar cu mare succes (Zamani, 2009, p. 112).

Cealaltă funcție tradițională a hanurilor era cea de găzduire a călătorilor. Pe acest palier, concurența vine din partea hotelurilor moderne, care încep să apară în zona Curții Domnești încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Știm, de pildă, că în anul 1820 ființa deja pe Strada Smârdan așa-numitul Hotel d'Europe. Apoi, către mijlocul veacului se deschid pe Strada Șelari Hotelul Victoria și Hotelul Fieschi, acesta din urmă fiind înființat în anul 1855 (Ene, 2000, p. 201).

Așadar, văduvite fiind de funcțiile economice care constituiau însăși rațiunea lor de a fi, multe dintre hanurile bucureștene, dărăpănate și anacronice, sunt date pieirii. După demolare, pe loturile rămase goale sunt înălțate clădiri moderne, menite a găzdui societăți comerciale de tip occidental: redacții de jurnal, societăți de asigurări, sau bănci.

Există însă și „supraviețuitori” – Bucureștii mai păstrează și astăzi câteva din vechile hanuri, atât de importante odinioară în viața economică, socială și chiar instituțională a urbei. Deși modernizate și adaptate noilor contexte socio-economice (vezi Hanul cu Tei, Hanul Gabroveni, Hanul lui Manuc), aceste câteva edificii mai păstrează, totuși, ceva din parfumul Valahiei premoderne.

De departe, cel mai impozant dintre caravanseraurile care au supraviețuit este celebrul Han al lui Manuc. Acesta rămâne până în ziua de astăzi unul dintre cele mai reprezentative hanuri bucureștene. Construcția sa începe între anii 1804 și 1808, pe malul Dâmboviței, pe terenuri ce aparținuseră Curții Domnești, integrând parțial și vechile Case Domnești (Mucenic, 2014, p. 21). Proprietarul, care împrumută hanului numele său, era comerciantul armean Emanuel Mârzaian, cunoscut în epocă drept Manuc Bei. Negustor de succes, Manuc strânge o avere considerabilă, devenind cunoscut de la Constantinopol până la Paris pentru luxul cu care se înconjură (Potra, 1943, p. 32). Manuc nu este însă doar un mare negustor. Prodigioasa bogăție a lui Mârzaian și multiplele sale contacte comerciale îi înlesnesc implicarea în viața politică și chiar în diplomatie – se pare că a avut un rol important în medierea păcii dintre Imperiul Rus și cel Otoman, în contextul războiului din 1806-1812 (Ionescu, 1976, p. 195). Nu întâmplător, pacea din 1812 dintre cele două mari puteri este, în cele din urmă, negociată și semnată chiar în hanul său (Potra, 1985, p. 154).

Deși este ridicat la începutul secolului al XIX-lea, Hanul lui Manuc preia modelul mai vechi al hanului cu incintă fortificată, menit să ofere adăpost și protecție călătorilor și mărfurilor transportate, într-o lume de multe ori periculoasă (Mucenic, 2014, p. 21). Clădirea separă lumea exterioară de interior prin ziduri masive cu ferestre de mici dimensiuni și streșini largi, și se desfășoară în plan patrulater în jurul unei curți interioare, accesibile printr-o singură intrare. La interior, cel mai impresionant element arhitectural este pridvorul suprapus, deschis spre curte, cu parapeti și stâlpi din lemn sculptat, care susțin la nivelul superior un șir de arcade trilobate de influență orientală. Accesul la etaj este asigurat de două scări din lemn, alipite lateral unui foișor care continuă planul decorativ al pridvorului (Zamani, 2007, p. 48). Documente din 1875 arată că hanul era compus din subsol (ce cuprindea 15 pivnițe boltite), parter și etaj. La etaj se aflau 107 camere pentru locuințe, iar parterul include 23 de prăvălii închiriate negustorilor trecători, două saloane, o multitudine de magazine și camere pentru servitori și bucătari, precum și grajduri (Potra, 1985, p. 156). Doi misionari scoțieni, vizitând hanul în 1839, menționează că la primul nivel erau primiți călătorii în trecere, în vreme ce etajul îi găzduia pe cei ce stăteau mai mult de șase luni (Bonar, 1843, p. 385). Dacă acoperișurile clădirii principale erau acoperite cu olane sau șindrilă, în cazul dependințelor era folosit stuf. Teama de incendiu, având în vedere proximitatea unei cantități semnificative de materiale inflamabile, este probabil cea care determină autoritățile să ceară în 1849 mutarea cât mai rapidă a bucătăriei hanului în mijlocul curții (Potra, 1943, pp. 32-36). În jurul anului 1860, locul pare să fie ocupat de o cafenea cu un chioșc ce oferea o priveliște asupra Dâmboviței (Potra, 1985, p. 163).

Curtea era, din toate punctele de vedere, inima hanului a cărui poziție centrală în oraș îi favoriza succesul. Acolo trăgeau căruțele călătorilor, lângă care se aprindeau focuri. În spațiul de aproximativ un hectar se desfășura o mulțime pestriță. Era punctul de întâlnire al negustorilor care își etalau mărfurile aduse de pretutindeni, din Transilvania până în Anatolia, Paris sau Londra. Pe lângă ei se mișcau vizitii și cărăușii, ocupați cu înhamatul cailor și descărcatul căruțelor, amestecându-se cu servitorii hanului și diverse animale, ca găinile, rațele, câinii, caii sau porcii, care umblau libere prin curte (Potra, 1943, p. 32). Între stâlpii din lemn de la etaj puteau fi zărite rufe puse la uscat. Pictorul francez Auguste Lancelot descrie privescerea ca tabără, târg, bursă și menajerie la un loc (Potra, 1985, p. 162). Din afară veneau țărani, orașeni și călători străini dornici să cumpere, sau doar să vadă. Hanul devenise cunoscut pentru atmosfera agitată și forfota generală, atrăgându-i pe curioși (Zamani, 2007, p. 52). Pentru cei mai puțin norocoși, curtea reprezenta și locul de înnoptare. Slugile negustorilor dormeau în apropierea căruțelor, stând de pază, în timp ce călătorii care nu își puteau permite o odaie își întindeau o rogojină sub streșina lată a hanului. Despre odăi în sine ne oferă o impresie pastorul anglican Benjamin Barker, ajuns la han în 1834. Acesta își descrie camera ca fiind nemobilată, el fiind nevoit să împrumute o masă și două scaune de la consulul britanic, de unde se poate deduce că odaia avea deja un pat (Zamani, 2007, p. 59). Barker nu pare să fie singurul nemulțumit. Misionarii scoțieni menționați anterior părăsesc Hanul lui Manuc după o singură noapte, căutând un refugiu mai liniștit și curat la Hanul Simeon (Bonar, 1843, p. 385).

În jurul anului 1842, hanul este cumpărat de la urmașii lui Manuc de către pitarul Dimitrie Iconomidis, care moare în 1854 lăsându-l moștenire copiilor săi. În perioada care urmează, hanul are mai mulți arendași. Dintre aceștia, merită menționat Milan Lomovici care, începând din anul 1860, preia în arendă majoritatea încăperilor. Una dintre clauzele contractului său pare să arate o nouă orientare spre mulțumirea rezidenților, într-o epocă în care vechile hanuri începeau să facă loc hotelurilor, prevăzute cu toate dotările moderne. Astfel, Lomovici este obligat să arate „complezență” față de călători și chiriași și să-i trateze cu „onoarea ce merită”, pentru a nu aduce daune reputației hanului (Potra, 1985, p. 161). Din 1861-’62, fiind acum în proprietatea lui Lambru Vasilescu, Hanul lui Manuc devine Hotel Dacia. În una dintre sălile mari ale clădirii, I.D. Ionescu organizează în jurul anului 1878 un teatru de vară, ale cărui baluri mascate, ținute de trei ori pe săptămână, devin foarte populare. Pe lângă acestea, diverse spectacole captează publicul, de la piese de teatru și operete la spectacole de magie. Teatrul nu rezistă însă mai târziu de 1880, iar sala „Dacia” devine loc de întâlnire și dezbateră politică (Potra, 1985, p. 170).

În prezent, Hanul lui Manuc este una dintre principalele atracții ale centrului istoric al orașului, în interiorul său funcționând magazine, cafenele și restaurante. A fost restaurat în 2007, păstrându-i-se în mare parte arhitectura originală.

În loc de concluzii: extincția hanurilor, întru nașterea unei Capitale moderne

Jurnalistul italian Roberto Fava, vizitând Bucureștii în 1894, descrie Capitala tânărului Regat la României în termenii următori:

„Acest oraș poate fi considerat ca punctul de diviziune dintre Orient și Occident. Aici, în adevăr, cele două civilizații se confundă una într-alta. Nu au trecut încă multe zecimi de ani (decenii – n.a.) de când aspectul orașului era cu totul oriental. Azi e cu totul altceva: influența civilizației occidentale capătă teren pe fiecare zi, lăsând însă să subziste o mulțime de particularități variate și curioase, care dau orașului acel caracteristic aspect care-l face așa de simpatic și de atrăgător.” (Fava, citat în Potra, 1992, p. 257).

Fava ne oferă, în doar câteva fraze, un strălucit instantaneu al „șantierului” epocalelor transformări pe care le traversează Bucureștii – expresie metonimică a întregii societăți românești – la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Este o perioadă a modernizării accelerate, în care vechea cultură balcano-otomană a Bucureștilor fanarioți se retrage, treptat-treptat, din calea avansului triumfător al modernității occidentale, care va transforma Capitala tinerei României într-o urbe modernă. Rândurile de mai sus surprind câteva vignete din această veritabilă „schimbare la față” a Capitalei, mai ales dacă avem în vedere soarta ultimă a hanurilor pe care le-am studiat.

Hanul Filipescu este demolat în 1871, pentru a face loc imobilului modern ce va găzdui redacția ziarului conservator „Timpul”. În 1882, Hanul Grecilor cade sub loviturile târnăcoapelor, în locul său fiind edificat masivul sediu al Societății de asigurări Dacia-România. În același an, venerabilul Han Șerban Vodă este și el dărâmat, din cenușa bătrânului Phoenix ridicându-se un Phoenix tânăr: Palatul Băncii Naționale a României. Puzderia de prăvălii înghesuite în curțile caravanseraiurilor înfruntă o competiție tot mai acerbă din partea marilor magazine concepute în spirit occidental, precum cel ce își deschide porțile pe Calea Victoriei, în 1878. Totodată, după mijlocul veacului al XIX-lea, călătorii osteniți nu mai sunt siliți să caute găzduire în hanuri dărăpănate și supraaglomerate: le stau la dispoziție cele câteva hoteluri moderne apărute în zona Lipscani – stabilimente precum Hotel d’Europe, Hotel Victoria sau Hotel Fieschi.

Vechile hanuri ale orașului și-au făcut ieșirea din scenă discret și tăcut, amintirea lor rămânând vie doar în vechile cărți de istorie a Bucureștilor. Odată cu ele au dispărut și prăvăliile lor ticsite de mărfuri, construindu-se, în schimb, magazine moderne, cu deschidere spre stradă și vitrine frumos aranjate, spre încântarea clienților.

Șubrezite și bătrâne, cu un trecut încărcat de întâmplări și evenimente, hanurile au înțeles că pentru ele nu mai era loc în viața Bucureștilor. Prăbușite sub loviturile târnăcoapelor, hanurile muribunde surâdeau nostalgic către hotelurile moderne ce se grăbeau să își strige existența.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Badea, A., 2007, „Hanuri bucureștene”, în *B.M.I.M.*, vol. XXI, București, pp. 219-230.
- Bilciurescu, C., 1890, *Mănăstirile și bisericile din România*, București.
- Bonar, A.A., 1843, *Narrative of a mission of inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*, Presbyterian Board of Publication, Philadelphia.
- Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, „Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipskani Straße (1850-1950)”, în A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 98-129.
- Crutzescu, Gh., 1942, *Podul Mogoșoaiei: povestea unei străzi*, SOCEC & Co. S.A.R., București.
- Ene, C., 2000, „Documentar istoric și edilitar urbanistic privind zona Șelari – Pasajul Marchitanilor”, în *B.M.I.M.*, vol. XIV, București, pp. 195-204.
- Ene, C., Zănescu, I., 2001, „Documentar istoric și edilitar urbanistic privind zona Băcani – Lipskani”, în *B.M.I.M.*, vol. XV, București, pp. 245-250.
- Florescu, G.D., 1935, *Din vechiul București: biserici, curți domnești și hanuri după două planuri inedite de la sfârșitul veacului al XVII-lea*, Institutul de Arte Grafice „Lupta”, București.
- Georgescu, F., 1969, „«Focul cel mare» din martie 1847”, în *B.M.I.M.*, vol. VII, București, pp. 55-66.
- Giurescu, C.C., 1966, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura Pentru Literatură, București.
- Hitchins, K., 2013, *Românii 1774-1866*, Editura Humanitas, București.
- Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române 2004, *Zaraf definiție*, Dicționar online, accesat 19 august 2019, <<https://dexonline.net/definitie-zaraf>>.
- Ionescu, Ș., 1976, *Manuc Bei: zăraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Ionnescu-Gion, G.I., 1899, *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, București.
- Ionnescu-Gion, G.I., 2008, *Istoria Bucureștilor*, Editura Tehnopress, Iași.
- Mucenic, C., 2014, *Povestea Hanului*, Centrul Cultural Arcub, București.
- Panait, P.I., 1974, *Curtea Veche din București*, Editura pentru Turism, București.
- Papazoglu, D., 2000, *Istoria fondării orașului București*, Editura Asociației Române pentru Educație Democratică, București.
- Paraschiv, I., Iliescu, T., 1979, *De la hanul Șerban Vodă la Hotel Intercontinental*, Editura Sport-Turism, București.
- Potra, G., 1939, *Contribuțiuni la istoricul Țiganilor din România*, București.
- Potra, G., 1943, *Hanurile bucureștene*, Tiparul Românesc, București.
- Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor bucureștene*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Potra, G., 1992, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, Editura Academiei Române, București.
- Velescu, O., 2003, „Mihai Băbeanu, logofătul de taină”, în *B.M.I.M.*, vol. XVII, București, p. 485-506.
- Zamani, L., 2007, *Comerț și loisir în vechiul București*, Editura Vremea, București.
- Zamani, L., 2009, *Negustori, negustorași, negustoreli în vechiul București*, Editura Vremea, București.